

عدالت دیجیتال:

پیامدهای اجتماعی محدودسازی اینترنت بر زندگی افراد دارای معلولیت

مریم آشور

DOI: <https://doi.org/10.22034/mrc.report.21812>

چکیده

این گزارش با اتخاذ «مدل اجتماعی معلولیت»، استدلال می‌کند که قطع یا محدودسازی اینترنت، در عین ایجاد اختلال در زندگی عموم مردم، برای افراد دارای معلولیت فراتر از یک اختلال فنی عمومی یا ساده، به معنای «سلب امکان تاب‌آوری» و «تعمیق نابرابری ساختاری» است.

از این منظر در تحلیل زیست‌جهان این گروه، اینترنت تنها یک «بزار تسهیلگر» ساده نیست؛ بلکه به یک «اندام‌واره (پروتز) دیجیتال» تغییر ماهیت داده است و لذا همان‌طور که اختلال در یک اندام فیزیکی، توانایی ایجاد محدودیت در عملکرد فرد را دارد؛ فیلترینگ یا محدودسازی فنی به معنای بازتولید معلولیت و نیز یک «قطع عضو دیجیتال» خواهد بود که منجر به فروپاشی نظام تاب‌آوری و سلب استقلال زیستی افراد دارای معلولیت خواهد شد؛ امری که دسترسی به حقوق بنیادین آنان از جمله سلامت، اشتغال و امنیت جانی را به‌طور مستقیم هدف قرار می‌دهد.

یکی از مهم‌ترین مواردی که در صورت قطع اینترنت مشکل‌آفرین است، اختلال در بهره‌مندی افراد دارای معلولیت از نرم‌افزارهایی است که در جهت تسهیل امور زندگی روزمره از آن استفاده می‌گردد. به خصوص برای افراد نابینا و ناشنوای شدید و خیلی شدید که عدم دسترسی به این نرم‌افزارها و روزآمدسازی آن مشکلات عدیده‌ای را به همراه دارد. پیشنهاد می‌گردد: دستگاه‌های متولی حوزه ارتباطات و حمایت از افراد دارای معلولیت، موظف شوند سازوکاری مشخص برای انتشار و دسترسی به نسخه‌های به‌روز و ضروری نرم‌افزارها و فناوری‌های مورد استفاده افراد دارای معلولیت در شرایط بحران، محدودیت یا اختلال اینترنت پیش‌بینی کنند.

گروه

سیاست‌های حمایتی،
امدادی و محرومیت‌زدایی

مشخصات گزارش

نوع گزارش:

- ☐ طرح / لایحه
- ☒ راهبردی
- ☐ نظارتی
- ☐ پیش‌نویس قانونی

شماره مسلسل:

۲۱۸۱۲

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۶/۹

۱. مقدمه

گسترش فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات در جوامع امروز، ماهیت مشارکت اجتماعی، دریافت خدمات عمومی، اشتغال، آموزش و ارتباطات انسانی را دگرگون کرده است. در این میان، برای بسیاری از افراد دارای معلولیت، فناوری‌های دیجیتال صرفاً به منزله ابزارهای رفاهی یا ارتباطی نیستند؛ بلکه به بخشی از زیرساخت‌های توانمندساز برای «زندگی مستقل» و «مشارکت اجتماعی» تبدیل شده‌اند. با این حال، تحقق این ظرفیت و بهره‌مندی از آن وابسته به وجود پیش‌شرط‌هایی اساسی مانند: دسترسی پایدار، قابل اعتماد، استطاعت‌پذیر و دسترس‌پذیر به زیرساخت‌های ارتباطی و خدمات دیجیتال است [۱].

برای فردی که از صفحه‌خوان‌ها برای دسترسی به اطلاعات دیجیتال استفاده می‌کند؛ فردی که از خدمات تبدیل گفتار به متن برای ارتباط بهره می‌گیرد؛ یا فردی که خدمات توان‌بخشی، پزشکی، آموزشی و حمایتی خود را از طریق بسترهای آنلاین دریافت می‌کند؛ اینترنت صرفاً یک ابزار ارتباط عمومی نیست؛ بلکه بخشی از زنجیره‌ای است که امکان استقلال، ارتباط، تاب‌آوری و مشارکت اجتماعی را فراهم می‌کند.

در این گزارش، برای توضیح این نقش جبرانی فناوری‌های دیجیتال، مفهوم «پروتز دیجیتال» به کار گرفته شده است. منظور از «پروتز دیجیتال»، مجموعه‌ای از فناوری‌ها و خدمات دیجیتالی است که با کاهش موانع محیطی، امکان انجام فعالیت‌های روزمره و مشارکت اجتماعی را برای افراد دارای معلولیت افزایش می‌دهند. بر این اساس، اینترنت به‌خودی‌خود فناوری کمکی محسوب نمی‌شود؛ اما زیرساخت عملکرد بسیاری از فناوری‌های کمکی دیجیتال و خدمات دسترس‌پذیر است.

از این منظر، سیاست‌های مرتبط با اینترنت - شامل توسعه، تنظیم‌گری، محدودسازی یا تغییر کیفیت دسترسی یا اعمال محدودیت‌های فنی - صرفاً تصمیماتی فناورانه نبوده، بلکه دارای پیامدهای اجتماعی نیز هستند. به بیان دیگر، آثار چنین سیاست‌هایی ممکن است بر گروه‌های مختلف اجتماعی یکسان نباشد. این مسئله یک پرسش اساسی برای سیاستگذاری ایجاد می‌کند:

«آیا همه شهروندان از تغییرات در سیاست‌های دیجیتال به یک اندازه تأثیر می‌پذیرند؟»

گزارش حاضر ضمن توجه به یکی از ابعاد موضوع، استدلال می‌کند که پاسخ به این پرسش منفی است. برای مثال درحالی‌که محدودسازی دسترسی به زیرساخت‌ها و خدمات دیجیتال ممکن است برای برخی شهروندان عمدتاً به معنای کاهش سهولت یا کیفیت دریافت خدمات عمومی مورد نیاز در زندگی روزمره باشد؛ برای برخی افراد دارای معلولیت می‌تواند به کاهش ظرفیت‌های ضروری برای استقلال، ارتباط و مشارکت اجتماعی منجر شود.

ادبیات علمی، این مسئله را در چارچوب گسترده‌تر مفهوم «شکاف دیجیتال» بررسی کرده است. مطالعات نشان داده‌اند که شکاف دیجیتال صرفاً به تفاوت در دسترسی اولیه به اینترنت محدود نمی‌شود، بلکه ابعاد دیگری مانند کیفیت اتصال، مهارت‌های دیجیتال، قابلیت استفاده و امکان بهره‌برداری مؤثر از فناوری را نیز در برمی‌گیرد [۲] و لذا افراد دارای معلولیت ممکن است با نوعی آسیب‌پذیری مضاعف مواجه شوند؛ زیرا محرومیت یا کاهش کیفیت دسترسی دیجیتال می‌تواند علاوه بر ایجاد محدودیت عمومی، نقش جبرانی در فناوری‌های دیجیتال را تضعیف کند.

در سال‌های اخیر، هم‌زمان با افزایش اهمیت فضای دیجیتال در زندگی اجتماعی ایران و در شرایط پیچیده سیاسی و امنیتی، موضوع سیاستگذاری درباره دسترسی به اینترنت بین‌الملل به یکی از مباحث مهم حکمرانی تبدیل شده است. این سیاست‌ها که عمدتاً در چارچوب اهدافی مانند امنیت، مدیریت زیرساخت و تنظیم فضای دیجیتال مورد بحث قرار گرفته‌اند؛ دارای پیامدهای اجتماعی و توزیعی بر گروه‌های مختلف بوده که خود نیازمند بررسی بیشتر است.

۲. سوابق تقنینی به همراه آسیب‌شناسی

مطابق با اصل سوم و نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دولت مکلف به «رفع تبعیضات ناروا»، «ایجاد امکانات عادلانه برای همه» و «احترام به آزادی‌های مشروع» است [۳]. از این منظر، حق دسترسی به اینترنت در جامعه به‌عنوان بستر تحقق دسترسی آزاد به «اطلاعات» و «ارتباطات» برای همگان حقی اساسی است. با وجود این، این حق اجتماعی برای افراد دارای معلولیت جنبه دیگری در ارتباط با زیست روزمره نیز دارد که ناظر بر حقوق و اصول کاهش تبعیض در «دسترسی» و «دسترس‌پذیری»، ارتقای «توان بخشی و بازپروری» و «زندگی مستقل» است. از این رو است که کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت سازمان ملل متحد^۱ مصوب سال (۱۳۸۷) با تأکید بر اصل «فراگیری»، «عدم انفکاک»، «وابستگی متقابل» و «ارتباط بین تمامی حقوق بنیادین و نیازهای افراد دارای معلولیت»، به تضمین بهره‌مندی کامل و بدون تبعیض این افراد اشاره دارد [۴].

ماده (۴) این قانون، دولت‌ها را مکلف می‌کند در راستای توسعه و ترویج فناوری‌های نوین، از جمله فناوری اطلاعات و ارتباطات، امکان استفاده افراد دارای معلولیت از این فناوری‌ها را به‌صورت پرداخت‌پذیر فراهم کنند. در ماده (۹) این قانون، «حق دسترس‌پذیری» ناظر بر رفع محدودیت‌ها و موانع موجود با هدف برابری با سایرین در محیط‌های فیزیکی، حوزه ترابری، اطلاعات و ارتباطات و از جمله نظام و فناوری اطلاعات و ارتباطات، مورد توجه قرار گرفته است. در بند «پ» ماده (۲۱) این قانون نیز دولت‌ها باید نهادهای خصوصی که ارائه‌کننده خدمات به عموم مردم هستند را جهت ارائه اطلاعات و خدمات در اشکال مفید و «دسترس‌پذیر» برای افراد دارای معلولیت، ملزم سازند. در این رابطه بر دسترس‌پذیری از طریق اینترنت تأکید شده است.

در ماده (۲۰) (تحرک شخصی) نیز بر دسترسی پرداخت‌پذیر به وسایل و فناوری‌های کمکی و ماده (۲۶) (توان بخشی و بازپروری) بر ارتقای دسترسی، دانش و استفاده از این فناوری‌ها تأکید می‌کند [۴].

در کنار این تکالیف، در ماده (۱) قانون حمایت از حقوق معلولان (مصوب ۱۳۹۶) بر «حق دسترس‌پذیری» و «ایجاد محیط بدون مانع» در حوزه‌هایی مانند اطلاعات، آموزش، فناوری، اشتغال و رسانه تأکید کرده و در ماده (۲) دستگاه‌های اجرایی را مکلف به طراحی و ارائه خدمات به‌گونه‌ای کرده است که افراد دارای معلولیت نیز همانند دیگران بتوانند از آنها بهره‌مند شوند. بنابراین، قطع یا محدودسازی اینترنت مورد نیاز افراد دارای معلولیت می‌تواند مغایر با حقوق قانونی و تعهدات حمایتی دولت در قبال آنان تلقی شود [۵].

۳. آمار و اطلاعات افراد دارای معلولیت

تا پایان اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۵ مجموعاً ۱۰۷۰۵،۰۰۰ نفر از افراد دارای معلولیت ذیل سازمان بهزیستی کشور شناسایی شده‌اند. این افراد در ۹ گروه ذهنی-هوشی (۳۷۳،۳۵۹)، شناختی (۱۲،۶۴۵)، تکاملی رشد (۳۲،۲۱۹)، روانی (۱۴۷،۷۷۳)، جسمی حرکتی با منشأ ارتوپدی (۳۴۱،۲۰۸)، جسمی حرکتی با منشأ نورولوژیک (۳۷۱،۹۰۵)، شنوایی (۲۳۶،۸۶۸)، بینایی (۲۵۲،۶۲۷)، صوت و گفتار (۲۶۶،۹۹۱) شناسایی شده‌اند. توزیع این افراد در گروه‌ها برحسب شدت معلولیت و دهک درآمدی به‌شرح جدول زیر است. مطابق این اطلاعات حدود ۶۴٪ از معلولیت‌های شناسایی شده در دهک‌های درآمدی ۱ تا ۴ قرار دارند.

1. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)

جدول ۱. جمعیت افراد دارای معلولیت به تفکیک دهک، نوع و شدت معلولیت (۱۴۰۵)^۱

جمع کل	صوت و گفتار	ناپینایی	شنوایی	جسمی حرکتی (نورولوژیک)	جسمی حرکتی (ارتویدی)	روانی	تکاملی رشد	شناختی	ذهنی هوشی	شدت	دهک
۲۹۸,۳۴۳	۲۸,۸۳۰	۸۷,۹۸۳	۵۸,۰۸۹	۵۰,۶۰۵	۱۳۲,۳۵۳	۶۰,۹۷	۳۰,۹۴	۱۷۴۹	۴۶,۳۵۶	خفیف	۱ تا ۱۰
۴۴۰,۷۹۶	۴۷,۵۳۸	۵۰,۰۲۷	۵۵,۹۳۶	۷۰,۳۸۳	۹۴,۳۱۶	۲۵,۷۲۷	۵,۲۰۹	۲,۲۶۴	۸۹,۳۹۶	متوسط	۱ تا ۴
۸۹,۶۱۸	۱۱,۱۲۷	۹,۵۲۸	۱۳,۰۱۳	۱۷,۹۰۴	۱۹,۱۷۹	۳,۴۷۸	۱۵۸۶	۳۴۴	۱۳,۴۵۹		۵ تا ۷
۶۰,۲۶۵	۷,۷۸۰	۶,۱۱۹	۸,۲۱۸	۱۲,۶۸۷	۱۲,۹۷۹	۲۰۰۵	۱۲۵۵	۲۱۰	۸,۹۱۲		۸ تا ۱۰
۶۴۲,۰۸۶	۹۷,۷۰۷	۵۷,۲۸۶	۶۴,۷۸۴	۱۲۰,۲۷۲	۵۶,۷۱۱	۹۰,۶۹۵	۱۲,۲۱۰	۵,۴۲۲	۱۳۶,۹۹۹	شدید	۱ تا ۴
۱۱۸,۲۶۹	۲۰,۴۷۷	۱۱,۲۲۱	۱۱,۹۵۳	۲۷,۸۴۸	۱۰,۱۳۷	۱۰,۷۵۴	۳,۸۳۱	۹۰۴	۲۱,۱۴۴		۵ تا ۷
۸۰,۲۷۱	۱۴,۶۱۵	۷,۴۰۳	۷,۴۵۳	۲۰,۱۹۸	۶,۶۹۶	۵,۷۷۸	۳,۰۸۲	۵۱۹	۱۴,۵۲۷		۸ تا ۱۰
۱۳۹,۴۳۸	۲۸,۰۸۰	۱۷,۴۶۱	۱۳,۸۳۸	۳۶,۹۵۹	۶,۷۵۰	۲,۷۲۵	۱۳۰۱	۹۰۳	۳۱,۴۲۱	خیلی شدید	۱ تا ۴
۲۹,۱۰۵	۶,۲۶۱	۳,۴۰۱	۲,۲۳۶	۸,۶۴۵	۱۲۴۰	۳۲۴	۳۷۴	۲۱۱	۶,۴۱۳		۵ تا ۷
۲۰,۶۳۶	۴,۴۷۶	۲,۲۴۳	۱,۳۴۸	۶,۴۰۴	۸۴۷	۱۹۰	۲۷۷	۱۱۹	۴,۷۳۲		۸ تا ۱۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش.

۴. شکاف دیجیتال و پیامدهای اجتماعی آن

از منظر «مدل اجتماعی»، معلولیت صرفاً برآمده از محدودیت‌های جسمی یا ذهنی فرد نیست، بلکه محصول برهم‌کنش نابرابر میان فرد و محیط‌های فیزیکی و اجتماعی غیردسترس‌پذیر است [۶]. بر این اساس، کانون توجه سیاست‌گذاران اجتماعی در فهم معلولیت از «محدودیت عملکردی فردی با منشأ زیستی» یا «ناتوانی» به «ساختارهای اجتماعی، قواعد و محیط‌های غیرقابل دسترسی» تغییر یافته و لذا در برنامه‌ریزی‌ها از الگوهای صرفاً پزشکی یا حمایتی، به رویکردهای «توانمندسازی» و مبتنی بر «زندگی مستقل» تغییر جهت داده است. در این معنا فرد دارای معلولیت باید بتواند استقلال خود را در معنای توانایی کنترل بر تصمیمات و امور زندگی روزمره، «بدون وابستگی اجباری به دیگران» بازیابد [۷].

در این میان با گسترش «محیط آنلاین» به‌عنوان یکی از مهم‌ترین میدان‌های مشارکت اجتماعی، اینترنت نیز از یک ابزار ارتباطی فراتر رفته و به‌نوعی «تکنولوژی استقلال‌ساز» بدل شده و به فرد اجازه می‌دهد با کمترین وابستگی به کمک‌های دیگران بخواند، بشنود، ببیند و امور روزمره خود را مدیریت کند. از این منظر، دسترسی پایدار، ایمن و برابر به اینترنت بخشی جدایی‌ناپذیر از تحقق برابری و عدالت اجتماعی است.

برای فهم دقیق‌تر این وابستگی، می‌توان از ادبیات «شکاف دیجیتال» و استانداردهای دسترسی‌پذیری W3C^۲، بهره گرفت. بر این مبنا، زیست دیجیتال افراد دارای معلولیت دست‌کم در چهار بعد قابل تحلیل است:

- **دسترسی زیرساختی:** شامل وجود شبکه اینترنت، خدمات دیجیتال و پلتفرم‌های قابل استفاده.

۱. باتوجه به اینکه هر فرد ممکن است بیش از یک معلولیت داشته باشد مجموع ارقام جدول (۱) با مجموع افراد تحت پوشش سازمان بهزیستی کشور برابر نیست.

2. World Wide Web Consortium (W3C). (2024). Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.2.

<https://www.w3.org/TR/WCAG22/>

- **دسترسی فنی:** شامل سرعت، پایداری و کیفیت اتصال اینترنت.
 - **استطاعت پذیری مالی:**^۱ شامل توانایی مالی برای تهیه اینترنت، نرم افزارها و ابزار دیجیتال و فناوری های کمکی.
 - **دسترسی دسترس پذیر:** شامل سازگاری اینترنت و پلتفرم ها با فناوری های کمکی مانند: Screen Readers، Captioning، Switch Access، Speech-to-Text، اپلیکیشن های تشخیص تصویر، خدمات ترجمه زبان اشاره، سیستم های خانه هوشمند، نرم افزارهای ارتباط افزوده و جایگزین (AAC)^۲.
- بنابراین، اگرچه «اتصال به شبکه اینترنت» شرط لازم دسترسی است؛ اما شرط کافی نیست، چراکه «کیفیت»، «تداوم»، «هزینه» و «دسترس پذیری» کاربردی اینترنت است که تعیین می کند این بستر، توانمندساز باشد یا محدودکننده. این نکته، زمانی اهمیت بیشتری پیدا می کند که توجه کنیم بسیاری از فناوری های مورد استفاده افراد دارای معلولیت - به ویژه ابزارهای مبتنی بر پردازش ابری - وابستگی مستقیم و گاه انحصاری به اینترنت بین الملل دارند. لذا در شرایطی که جایگزین های داخلی وجود ندارد یا اینترنت داخلی از حیث کیفیت و دسترس پذیری پاسخ گوی نیازهای واقعی افراد نیست؛ محدودیت های فنی و زیرساختی (از جمله قطع های مکرر، فیلترینگ و اختلال) عملاً می توانند شکاف دیجیتال را برای افراد با نیازمندی های خاص از جمله معلولان را تشدید نماید.
- ازسوی دیگر، اهمیت دسترسی به اینترنت در شرایط بحران (مانند بلایای طبیعی، درگیری های نظامی یا اعمال محدودیت های گسترده بر زیرساخت های ارتباطی) دو چندان می شود. زیرا در چنین موقعیت هایی نظیر: بلایای طبیعی، درگیری های نظامی یا محدودیت های گسترده بر زیرساخت های ارتباطی، دسترسی به اطلاعات فوری، خدمات اضطراری و شبکه های حمایتی برای افراد دارای معلولیت حیاتی است [۸].

۵. اینترنت و تأمین عدالت

اینترنت در صورت دسترسی پایدار و برابر، می تواند یکی از مهم ترین ابزارهای کاهش نابرابری و افزایش فرصت های اشتغال، آموزش، ارتباطات و زندگی مستقل برای افراد دارای معلولیت باشد. این بستر با فراهم کردن امکان دورکاری، جست و جوی شغل، دسترسی به خدمات عمومی، ارتباط با شبکه های حمایتی و مشارکت در فضای اجتماعی، برای افراد دارای معلولیت اهمیتی دوچندان دارد و می تواند بخشی از محدودیت های محیطی و اجتماعی را جبران کند [۶] و [۱۰].

بنابراین، هرگونه سیاست محدودسازی اینترنت باید با ارزیابی دقیق آثار آن بر گروه های آسیب پذیر همراه باشد. زیرا برای این افراد، اختلال در اینترنت صرفاً کاهش یک امکان فناورانه نیست؛ بلکه تضعیف یکی از مهم ترین زیرساخت های دسترسی، استقلال و تاب آوری است.

برای نمونه، افراد نابینا ممکن است از اپلیکیشن های تشخیص محیط، نقشه، یا ارتباط با داوطلبان از راه دور استفاده کنند و متون، فرم ها و خدمات را بدون نیاز به واسطه انسانی دریافت کنند، بخوانند و پاسخ دهند. ازسوی دیگر، افراد دارای معلولیت حرکتی نیز، از طریق اینترنت می توانند بسیاری از فعالیت هایی را که در فضای فیزیکی مستلزم جابه جایی های دشوار است را به صورت آنلاین انجام دهند. از این منظر، اینترنت به یک **فناوری استقلال ساز** تبدیل می شود [۷]. در جدول زیر بخشی از کاربردهایی که به واسطه اینترنت

1. Affordability

۲. مجموعه ای از راهبردها، ابزارها و فناوری های ارتباطی است که برای جبران یا تقویت محدودیت های ارتباطی افراد به کار می رود. این سامانه ها شامل روش های بدون ابزار (مانند حرکات، اشارات و زبان اشاره) و روش های مبتنی بر ابزار (مانند نمادهای تصویری، تابلوهای ارتباطی، دستگاه های تولیدکننده گفتار و نرم افزارهای ارتباطی) هستند و با هدف افزایش مشارکت، استقلال و تعامل اجتماعی افراد دارای نیازهای پیچیده ارتباطی طراحی می شوند [۹].

و فناوری‌های دیجیتال به‌منزله ابزار جبران نابرابری محیطی، مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ به تفکیک نوع معلولیت‌ها و برخی از نرم‌افزارهای مورد استفاده، اشاره شده است.

جدول ۲. کاربردهای اختصاصی اینترنت در زندگی روزمره افراد دارای معلولیت

نوع معلولیت	نابینایی	ناشنوایی	جسمی - حرکتی	شناختی
کاربردهای اختصاصی	- مطالعه و دریافت اطلاعات. - تبدیل صوت به متن. - مسیریابی و ناوبری شهری. - اشتغال دورکار. - امور بانکی. - خرید اینترنتی. - استفاده از خدمات دولت الکترونیک. - ارتباطات اجتماعی.	- پیام‌رسانی متنی. - تماس تصویری. - زیرنویس ویدئوها. - ترجمه زبان اشاره. - خدمات سلامت از راه دور. - ارتباطات اجتماعی.	- اشتغال دورکار. - کنترل هوشمند خانه. - خرید اینترنتی. - خدمات اداری. - خدمات سلامت از راه دور. - ارتباطات اجتماعی.	- آموزش شخصی‌سازی شده. - برنامه‌ریزی روزانه. - اپلیکیشن‌های حمایتی. - ابزارهای یادآوری و سازماندهی. - ارتباطات اجتماعی.
زندگی وابستگی روزمره	- نابینایی شدید و خیلی شدید: بسیار بالا. - کم‌بینایی: بالا (به‌ویژه با ابزارهای بزرگ‌نمایی).	- ناشنوایی شدید و خیلی شدید: بالا. - کم‌شنوایی: متوسط	افراد دارای ضایعه نخاعی شدید، افراد دارای فلج مغزی افراد دارای بیماری‌های تحلیل‌برنده عضلانی شدید و خیلی شدید: بالا.	(اوتیسم ناتوانی ذهنی، ¹ADHD، اختلالات یادگیری): متوسط.

مأخذ: همان.

مطابق جدول فوق ملاحظه می‌شود که افراد نابینا (خیلی شدید، شدید و متوسط)، ناشنوا و جسمی حرکتی (خیلی شدید، شدید) بیشترین وابستگی جهت انجام امور روزمره به ابزارهای دیجیتال و اتصالات اینترنت بین‌الملل را دارند. همچنین براساس اطلاعات مندرج در این جدول، جمعیت این گروه‌ها مجموعاً ۵۱۰،۲۷۹ نفر تا اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۵ است.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در جامعه جدید، اینترنت به‌عنوان یکی از زیرساخت‌های حیاتی در حوزه‌های آموزش، اشتغال، سلامت، ارتباطات و دسترسی به خدمات عمومی شناخته می‌شود. از این‌رو حق «دسترسی» به اینترنت پرسرعت، پایدار، امن، قابل‌اعتماد و استطاعت‌پذیر^۲ برای آحاد جامعه یکی از مهم‌ترین حقوق اجتماعی و شهروندی است. در این زمینه، «دسترسی» به اینترنت از منظر سیاستگذاری اجتماعی حداقل از دو بعد قابل بررسی است: ۱. فراهم بودن^۳ بستر اینترنت پایدار برای همگان، ۲. دسترس‌پذیری^۴ ابزارها و دامنه در اختیار برای افراد دارای معلولیت. از آنجاکه تسهیل دسترس‌پذیرسازی خدمات، ارتباطات و اطلاعات بر پایه اینترنت، ابزاری برای تحقق انصاف^۵ و عدالت^۶ در مورد افراد دارای معلولیت به‌شمار می‌آید؛ پایداری اینترنت بین‌الملل برای این گروه اهمیتی دوچندان یافته است.

1. Attention deficit hyperactivity disorder (اختلال کم توجهی - بیش فعالی)

2. Affordable

3. Availability

4. Accessibility

5. Equity

6. Justice

در این چارچوب و ناظر بر منطق سیاست‌های رفاه و عدالت اجتماعی، دسترسی به اینترنت را نمی‌توان یک مسئله فنی یا مدیریتی محدود در نظر گرفت و از ابعاد حقوقی و اجتماعی مرتبط صرف‌نظر کرد. در چارچوب مباحث حقوقی در «قانون کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت» بر ضرورت دسترس‌پذیری خدمات ارتباطی و فناوری‌های اطلاعاتی تأکید شده است. از این منظر، تداوم دسترسی به اینترنت نه تنها یک مسئله فنی یا زیرساختی، بلکه موضوعی مرتبط با تحقق حقوق شهروندی و مشارکت اجتماعی افراد دارای معلولیت محسوب می‌شود.

لذا ناظر بر «حق دسترس‌پذیری» برای افراد دارای معلولیت پیشنهادهای زیر در شرایط فعلی کشور ارائه می‌شود. بدیهی است پیشنهادهای مذکور به عنوان یک راهبرد موقت تا زمان تضمین اتصال پایدار اینترنت برای عموم جامعه ارائه شده و در این زمینه توزیع طبقاتی، صنفی و درآمدی اینترنت مورد نظر نیست.

بر این اساس، بررسی پیامدهای قطعی اینترنت برای افراد دارای معلولیت، به‌ویژه در بستر مباحث حقوقی و شرایط بحرانی مانند وضعیت‌های جنگی، اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. توجه به این مسئله می‌تواند به تدوین سیاست‌ها و راهکارهایی منجر شود که ضمن در نظر گرفتن ملاحظات امنیتی و مدیریتی، از تداوم دسترسی گروه‌های آسیب‌پذیر به خدمات حیاتی و اطلاعات ضروری نیز حمایت کند. در ادامه، پیشنهادهایی برای کاهش آثار این اختلالات و بهبود شرایط دسترسی افراد دارای معلولیت در چنین وضعیت‌هایی ارائه شده و در پایان جمع‌بندی نکات اصلی مطرح خواهد شد.

۱. اقدامات فوری و اضطراری (در شرایط بحران/قطعی)

تداوم دسترسی کامل و به‌روزرسانی نرم‌افزارها در شرایط اضطراری: دستگاه‌های متولی حوزه ارتباطات و حمایت از افراد دارای معلولیت، موظف شوند سازوکاری مشخص برای انتشار و دسترسی به نسخه‌های به‌روز و ضروری نرم‌افزارها و فناوری‌های مورد استفاده افراد دارای معلولیت در شرایط بحران، محدودیت یا اختلال اینترنت پیش‌بینی کنند. در این چارچوب، نسخه‌های مذکور باید از طریق وبگاه‌های رسمی، ازجمله وبگاه سازمان بهزیستی کشور، و سایر درگاه‌های رسمی و دسترس‌پذیر در اختیار کاربران قرار گیرد و امکان دریافت پشتیبانی فنی نیز برای افراد فراهم شود؛ به‌گونه‌ای که اختلال در دسترسی به اینترنت به محرومیت مضاعف افراد دارای معلولیت از فناوری‌های ضروری منجر نشود.

۲. اقدامات میان‌مدت و حمایتی

پیوست «عدالت دیجیتال» در سیاست‌گذاری: مراجع تصمیم‌گیر در حوزه ارتباطات و فضای مجازی، ازجمله شورای عالی فضای مجازی، آثار سیاست‌ها و تصمیمات مرتبط با اینترنت را بر دسترسی افراد دارای معلولیت به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات ارزیابی کنند و در سیاست‌ها و طرح‌هایی که می‌تواند بر این دسترسی اثرگذار باشد، پیوست دیجیتال با تمرکز بر حقوق و نیازهای افراد دارای معلولیت پیش‌بینی کنند. این پیوست باید ضمن شناسایی آثار احتمالی سیاست موردنظر، راهکارهای کاهش محدودیت و جلوگیری از محرومیت مضاعف افراد دارای معلولیت را مشخص کند.

۳. اقدامات بلندمدت و تقنینی

پیشنهاد الحاق یک تبصره به ماده (۲) قانون حمایت از حقوق معلولان: تبصره - ارتقای دسترسی مؤثر افراد دارای معلولیت به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و خدمات مبتنی بر اینترنت که برای جبران محدودیت‌های عملکردی و تحقق زندگی مستقل مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ جزء الزامات دسترس‌پذیری موضوع این قانون محسوب می‌شود و هیچ تصمیم یا اقدام عمومی در دستگاه‌های اجرایی نباید بدون پیش‌بینی تمهیدات جایگزین، موجب اختلال مؤثر در بهره‌مندی این افراد از خدمات مذکور شود.

- [1] OECD. (2025). *Digital divides*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/digital-divides.html>
- [2] van Dijk, J. (2020). *The digital divide*. Polity Press.
- [۳] قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- [۴] قانون تصویب کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت (۱۳۸۷). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- [۵] قانون حمایت از حقوق معلولان (۱۳۸۷). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- [6] DeJong, G. (1979). *Independent living: From social movement to analytic paradigm*. Archives of Physical Medicine and Rehabilitation, 60(10), 435–446
- [7] Disability Rights Commission. (2004). *The social model of disability and human rights*. London: Disability Rights Commission
- [8] Stough, L. M., and Kelman, I. (2018). *People with disabilities and disasters*. In H. Rodríguez, W. Donner, and J. E. Trainor (Eds.), *Handbook of disaster research* (2nd ed.). Springer.
- [9] Beukelman, D. R., & Light, J. C. (2020). *Augmentative & Alternative Communication: Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs* (5th ed.). Paul H. Brookes Publishing.
- [10] Ellis, K., and Kent, M. (2011). *Disability and new media*. Routledge.

گزیده سیاستی

اینترنت در زندگی افراد دارای معلولیت فراتر از یک «ابزار تسهیل‌گر» به «اندام‌واره دیجیتال» تغییر ماهیت داده است؛ لذا اختلال در دسترسی به اینترنت به معنای از دست رفتن قابلیت‌های برای معلولین تلقی می‌شود که منجر به فروپاشی نظام تاب‌آوری این افراد می‌شود.